

MAJANDUSLIK RAJONEERIMINE TEOORIAS JA RAHVAMAJANDUSE PRAKTIKAS *

S. Nõmmik

Nõukogude majandusgeograafiateadusele iseloomulikuks mõisteks, millel on oma kindel koht ka rahvamajanduse praktikas, on majanduslik rajoneerimine. Järgnev ongi pühendatud selle kategooria rakendamise aspektidele.

1. Majanduslik rajoneerimine ja majandusgeograafiline mõtlemine

Iga teaduse ülesandeks on õigesti tunnetada objektiivses tegelikkuses valitsevaid seaduspärasusi ja neid seaduspärasusi rakendada inimese praktilises tegevuses.

Majandusgeograafia kuulub ühiskonnateaduste hulka. Tema uurimisobjektiks on ühiskondliku tootmise territoriaalsed vormid. Viimaste mitmekesisus on väga suur. Juba isegi väga piiratud alal võib kohata erinevaid tingimusi, millest tulenevalt majanduselu varieerub paigast paika. Majandusgeograafia ei saa piirduda tohutu faktidehulga loendamisega, nende konstateerimisega või palja kirjeldamisega. Ta peab nagu iga teinegi teadus leidma meetodeid, mis võimaldaksid faktide puhtinformatiivselt käsitlemiselt üle minna nähtuste tõlgendamisele, kirjeldamiselt analüüsile, s. o. seaduspärasuste väljaselgitamisele, mis määravad toimuvate protsesside sisu.

Majandusgeograafia, nagu teisedki teadused, teostab oma ülesandeid faktide empiirilise uurimise ja teoreetilise üldistamisega abstraktse mõtlemise abil ja vastavate järelduste ning väidete praktilise kontrollimise teel. Teoreetilise mõtlemise abil, teadusliku abstraherimise teel, sõelutakse nähtuste juhuslike seoste hulgast välja oluline, tungitakse nähtuste olemuse sügavusse, avatakse uuritavates nähtustes ja protsessides valitsevad objektiivsed seaduspärasused.

Korra loomise eesmärgil faktide ja nähtuste ülikülluses loob

* Ette kantud Eesti NSV bioloogide, geograafide ja keemikute teaduslik-pedagoogilisel konverentsil 1959. a. novembris Tartus.

iga teadus hulga mõisteid, mis oma olemuselt on üldistunud. Majandusgeograafia opereerib oma objekti uurides paljude poliitilise ökonomia mõistetega, nagu näiteks «tööstusettevõte», «külvipind», «majand» jne. Nende kõrval on majandusgeograafia loonud terve rea ainult majandusgeograafialemale omaseid mõisteid, nagu näiteks «majanduslik mõjupiirkond», «majanduslikud seosed», «territoriaalne tootmiskompleks», «majandusrajoon» ja palju teisi.

Teaduslik mõtlemine ei piirdu aga ainult mõistete loomisega. Mõistete abil luuakse omakorda loogilised süsteemid. Botaanikas on niisuguseks loogiliseks süsteemiks taimesüsteemaatika, zooloogias loomasüsteemaatika. Ka geograafiateadus vajab oma piiritult mitmekesise nähtustiku klassifitseerimise meetodit. Niisuguseks süstemaatikaks geograafiateaduses sai rajoneerimine¹ — maastikuline rajoneerimine füüsilises geograafias ja majanduslik rajoneerimine majandusgeograafias.

Majanduslik rajoneerimine erineb majandusteaduses rakendatavast majandusharude rajoneerimisest nii meetodilt kui ka sisult. Majandusharude rajoneerimise ülesandeks on ühe või teise tootmisharu paigutuses valitsevate seaduspärasuste avastamine ja tema tulemuseks on vastava tootmisharu (tööstuse või põllumajanduse) rajoonid. Niisiis peab majandusharude rajoneerimine silmas üht majanduslikku tunnust. Majandusgeograafia loob süsteemi majanduselu kui terve viku kvalitatiivsete territoriaalsete erinevuste baasil. Kompleksse majandusliku rajoneerimise tulemuseks on ühiskondliku tootmise kõikide elementide vastastikust funktsionaalset seost haaravad kompleksed majandusrajoonid. Järelikult lahendab majandusgeograafia majandusliku rajoneerimise teel kvalitatiivselt kõrgema ülesande kui majandusharude rajoneerimise puhul. Sellest tulenevad ka komplekssele majanduslikule rajoneerimisele esitatavad kõrgemad metodoloogilised ja meetodilised nõuded.

Igal teadusel on oma nähtustiku klassifitseerimise alused. Bioloogia süstemaatika näiteks toetub liigimõistele. Geograafilise rajoneerimise aluseks on taksonoomiline süsteem, mis füüsilises geograafias on tuletatud loodusliku keskkonna ja majandusgeograafias — geograafilise tööjaotuse vormide baasil.

Füüsilise geograafia lähtub rajoneerimisel loodusliku keskkonna objektiivsetest iseärasustest, mis tulenevad loodusseaduste toimest. Majandusgeograafia toetub majanduslikul rajoneerimisel majanduselu objektiivsetele territoriaalsetele iseärasustele, mille määrab ära ühiskonna arengu seaduste toime. Füüsilis-geo-

¹ В. М. Четыркин, Средняя Азия (Опыт комплексной географической характеристики и районирования), Москва—Ленинград, 1958, lk. 58.

graafiline ja majanduslik rajoneerimine on seega omavahel seotud territooriumi kaudu. See seos tuleneb antud territooriumi looduslikest ja samal territooriumil formeerunud majanduselu iseärasustest. Kuid üldreeglina füüsilis-geograafiliste ja majanduslike rajoonide piirid ei ühti. Neist kummalgi on erinevad rajooni kujundavad faktorid. Füüsilis-geograafilisel rajoneerimisel on selleks ühed või teised loodusliku keskkonna komponendid, majandusrajoonis aga peaaegu alati tööstus.

Eeltoodut resümeerides võime öelda, et majanduslik rajoneerimine on teatud mõtlemisoperatsioon, mis nähtusi üldistades läheb loogiliselt üle vähem üldiselt, sisult kitsamalt mõistelt üldisemale, mahult laiemale mõistele. Majanduslik rajoneerimine on seega maakeral levivate piiritult mitmekesiste majandusgeograafiliste nähtuste üldistamise, süstematiseerimise ja klassifitseerimise meetodiks, või nagu kirjutab N. N. Kolosovski, rajoneerimine on: «. looduse ja ühiskonnaelu mitmesuguseid külgi uurivate geograafiliste distsipliinide teaduslike andmete dialektilise komplekteerimise meetodiks».²

See on probleemi üks külg.

Teoreetilise mõtlemise aluseks on alati objektiivses tegelikkuses peituvad faktid ja nähtused. Fr. Engels kirjutab: «Meie oleme kõik nõus sellega, et ükskõik missuguse teaduse alal, tuleb lähtuda meie antud faktidest.»³ Majandusliku rajoneerimise kui teoreetilise üldistamise aluseks on objektiivses tegelikkuses eksisteerivad majanduselu territoriaalsed erinevused. Niisiis, majanduslik rajoneerimine, olles teoreetilise üldistamise meetodiks, on samaaegselt ka territooriumi liigestamine objektiivselt olemasolevate majanduslike rajoonide süsteemiks, millel on suur tähtsus rahvamajanduse praktika seisukohalt. Selles seisnebki majandusliku rajoneerimise teine tähendus ja samaaegselt seos teooria ja praktika vahel.

2. Majanduslik rajoneerimine ja geografiline tööjaotus

Et vastata küsimusele, missugune suhe valitseb majandusliku rajoneerimise ja geograafilise tööjaotuse vahel, alustame ühiskondliku tööjaotuse arengu vaatlemisega.

Ühiskondlik tööjaotus tekkis siis, kui tootjad enam ei piirdunud tootmisega oma tarbeks, vaid hakkasid tootma vahetuseks. Kaubamajanduse puhul majandid spetsialiseeruvad teatud kaupade tootmiseks, kasvab majandusharude arv, samal ajal aga väheneb nende majandite arv, mis täidavad ühtesid ja samu funktsioone.⁴ See ongi ühiskondliku tööjaotuse kujunemise protsessi sisuks.

² Н. Н. Колосовский, Основы экономического районирования, Москва, 1958, lk. 182—183.

³ Ф. Энгельс, Диалектика природы, Москва, 1948, lk. 28.

⁴ В. И. Ленин, Теосед, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 16.

Ühiskondlik tööjaotus, levides üha uutele majanditele ja tootmisharudele, haaras üha uusi paikkondi ühiskondliku tööjaotuse sidemetega. Maad ja rajoonid, olles lahutatud üksteisest suurema või väiksema vahemaaga, hakkasid tootma üksteisele — tekkis ühiskondlik territoriaalne ehk geograafiline tööjaotus. Nii siis kujutab geograafiline tööjaotus endast ühiskondlikku tööjaotust paikkondade vahel, või nagu N. N. Baranski formuleerib — «ühiskondliku tööjaotuse ruumilist vormi»⁵.

Geograafilise tööjaotuse iseloomu, tema vormide iseärasused, määrab ühiskondlik kord. Igale ühiskondlik-majanduslikule formatsioonile vastab temale iseloomulik geograafiline tööjaotus.

Kapitalismi puhul määrab geograafilise tööjaotuse iseloomu selle ühiskondliku formatsiooni põhiline majandusseadus — püüe saada maksimaalset kasumit. Kasum määrab ära, missugused looduslikud ressursid võetakse kasutusele esmajärjekorras, kasumist olenevad kapitalimahutuste ja rahvastiku liikumise suunad, kasumist oleneb, missugustes maades ja rajoonides missugused majandusharud arenevad ja missugustele tootmisharudele maad ja rajoonid stiihiliselt spetsialiseeruvad.

Sotsialistlikes maades kujuneb geograafilise tööjaotuse iseloom sotsialismi põhilise majandusseaduse toimel. Kogu ühiskonna järjest kasvavate vajaduste maksimaalne rahuldamine tootmise pideva kasvu ja täiustamise tingimustes kõrgeima tehnika baasil määrab ära geograafilise tööjaotuse arengu suunad ja vormid sotsialistlikes maades. Geograafiline tööjaotus areneb siin rasketööstuse eelisarendamise ja kõigi looduslike ja majanduslike ressursside ratsionaalseima tootmisesse rakendamise tingimustes.

Geograafilise tööjaotuse arengus tekkisid sotsiaalmajanduslike ja looduslike tingimuste ning ressursside erinevustest majandusharude järjest muutuvad ruumilised rühmitused, mis erinevad üksteisest nii majanduse struktuurilt kui ka majandusharude vastastikuse seostatuse ja sõltuvuse astme ning loodusliku aluse iseloomu poolest.

Niisugused tootmisharude territoriaalsed kooslused võivad endast kujutada tootmisharude ja ettevõtete vastastikku seostamata või nõrgalt seostatud grupeeringuid, mida ühendab ainult ühine territoorium; nad võivad endast kujutada aga ka majandusharude ja ettevõtete keerulist vastastikuste sõltuvuste süsteemi — territoriaalseid tootmiskomplekse.⁶ Geograafilise tööjaotuse objektiivne protsess areneb majanduselu territoriaalsete rühmituste komplekskuse suunas.⁷ Selle arengu lõppeesmärgiks

⁵ Н. Н. Баранский, Экономическая география. Экономическая картография, Москва, 1956, lk. 55.

⁶ Н. Н. Колосовский, Производственно-территориальное сочетание (комплекс) в советской экономической географии. Вопросы географии, сб. № 6. Москва, 1947, lk. 133.

⁷ В. М. Четыркин, О районообразующих признаках в советском экономическом районировании. Вопросы географии, сб. № 41, Москва, 1957, lk. 20.

on kõigi seoste maksimaalne väljaarendamine, mis on võimalikud antud eelduste juures.

Majanduselu kompleksseks arenguks üldse ja territoriaalses lõikes on eriti soodsad eeldused sotsialistliku ühiskondlik-majandusliku formatsiooni tingimustes. Siin toimub kogu geograafilise tööjaotuse areng rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arengu tingimustes: komplekssus on sotsialistliku geograafilise tööjaotuse arengu kõige iseloomulikumaid jooni

Majanduselu territoriaalsed rühmitused arenevad edasi vertikaalselt, s. o. sügavuti, üha uute seoste tekkimise teel majandusharude eneste ja majanduselu ning loodusliku aluse vahel. Nad arenevad edasi ka horisontaalselt, s. o. uute territooriumide tõmbamisega tootmisalasesse suhtlemisse. Mõlemad protsessid arenevad ühtsuses ja kujutavad endast tegelikult majanduslike rajoonide formeerumisprotsessi. Sealjuures moodustab territoriaalne tootmiskompleks südamiku, mille ümber aja jooksul formeerub majandusrajoon.

Rajooni moodustamisel võivad osaleda mitu niisugust majandusharude territoriaalset rühmitust, seostudes oma arengus üksteisega. Näiteid võib tuua siin lõpmatult palju, ent piirdugem meile lähemaga ja näitlikumaga. Eesti NSV kirdeosast võime kõnelda käesoleval ajal juba kui iseseisvast majandusrajoonist. Selle rajooni südamiku moodustab hästi arenenud territoriaalne tootmiskompleks, mille juhtivaks tuumikuks on põlevkivi-keemiatööstus. Iga uue kaevanduse, vabriku ja tsehhiaga tekkisid selles kompleksis uued tootmiseseosed. Aja jooksul haaras see juhtiv tuumik uusi territooriumi osi oma süsteemi. Aastat 15 tagasi olid tootmiseseosed põlevkivirajooni südamiku ja Kirde-Eesti idapoolseima tööstuskolde — Narva — vahel veel nõrgad. Kaasajaks, Balti elektrijaama käikulaskmise momendiks, on need kaks tööstuskollet seostumas ühtseks majandusrajooniks. Sama protsess areneb ka Kirde-Eesti lääneosas Rakvere—Kunda piirkonnas. Kõik siin tekkivad uued majanduselu avaldused on ühel või teisel viisil seotud põlevkivibasseiniga. Kõik see on majandusrajooni formeerumise konkreetseks avalduseks Nõukogude Eesti geograafilise tööjaotuse süsteemis. Teine näide — Uraal. Kui XVI, XVII sajandil algas Uraali loodusrikkuste eksploateerimine, olid siia rajatud ettevõtted omavahel nõrgalt või üldse mitte seotud. Tänapäeval võime õigusega kõnelda Uraali territoriaalsetest tootmiskompleksidest, mis hõlmavad Kesk- ja Lõuna-Uraali ja mis moodustavad Uraali majandusrajooni.

Niisiis formeeruvad majanduslikud rajoonid objektiivselt geograafilise tööjaotuse arengus, antud ühiskondlik-majandusliku formatsiooni põhiliste majanduse arengu seaduste mõju all. Iga majandusrajoon on spetsialiseerunud lüli antud maa geograafilises tööjaotuses. Majanduslike rajoonide süsteem on geograafilise tööjaotuse materiaalseks väljenduseks: ta peegeldab antud

maa ühiskondlik-territoriaalse tööjaotuse iseärasusi. Sellepärast on geograafilise tööjaotuse seaduspärasused rajoonide formeerumisprotsessi põhilisteks seaduspärasusteks.

3. Majanduslike rajoonide formeerumise ja rajoneerimise tunnustest

Eespool selgus, et majandusrajoonid formeeruvad objektiivselt geograafilise tööjaotuse arengus majanduselu diferentseerumise tulemusena.

Rajoonide formeerumise peamiseks teljeks on need majandus-
harud, millega üks või teine rajoon võtab osa kogu maa geograafilisest tööjaotusest ja mis moodustavad tema tootmiskompleksi spetsialiseerimise aluse. Rajooni spetsialiseerimise olemus seisneb rajooni majanduse eredalt väljenduvast spetsiifilises arengusuunas, mis peegeldab seaduspäraselt maal ajalooliselt kujunenud geograafilist tööjaotust.⁸

Materiaalse tootmise spetsialiseerumine ongi tähtsaimaks kriteeriumiks majanduslike rajoonide formeerumisel ja nende väljaeraldamisel.

Nõukogude majanduslike rajoonide arengutee on nende spetsialiseerumise lakkamatu kvalitatiivse muutumise teekomplekssuse suunas. Majanduse kompleksne areng ei tähenda kõigi juba olemasolevate tootmisharude ühesugust kasvu ja juba väljakujunenud proportsioonide püsivast tootmisharude vahel. Majanduse kompleksne areng seisneb rajooni juhtivate majandus-
harude vahelise vastastikuse seostatuse süvendamises. Spetsialiseerimise kompleksne areng viib materiaalse tootmise territooriumil olukorrani, kus kõik osalevad tootmisharud on üksteisega ja omavahel nii tihedasti seostatud, et moodustavad katkestamatu tootmisterviku, millel on ka rangelt piiratud ruumiline ulatus.⁹ Tootmise kompleksne areng viib kohalike ressursside ratsionaalsemale kasutamisele, kaugvedude likvideerimisele ja seega ühiskondliku tootlikkuse tõusule. Sellega ongi seletatav suur tähelepanu, mida NLKP ja Nõukogude valitsus omistavad rahvamajanduse komplekssele arendamisele.¹⁰ Rahvamajanduse kompleksse arengu arvestamine on nõukogude majandusliku rajoneerimise üheks põhinõudeks.

Majanduslike rajoonide formeerumise ja seega ka rajoneerimise oluliseks tunnuseks on majanduslik tõmbumus (экономическое тяготение) rajooni tuumiku suunas.¹¹ Nagu ülal

⁸ И. В. Комар, О крупных экономико-географических районах СССР. Известия Академии Наук, серия географическая, № 3, 1959, lk. 46.

⁹ В. М. Четыркин, *op. cit.*, lk. 22.

¹⁰ N. S. Gruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontroll-
arvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1950, lk. 41.

¹¹ П. М. Алампиев, Экономические административные районы СССР. Известия Академии Наук, серия географическая, № 5, 1957, lk. 18.

selgus, on rajoonis seaduspäraselt niisuguseks tuumikuks teatud territoriaalne tootmiskompleks, mõni tööstussõlm, mis avaldab mõju teda ümbritsevale majanduslikule territooriumile. Ta loob oma mõjupiirkonna, võttes sellel asuva tööstuse ja ka põllumajanduse nagu oma haardesse. Nii tekibki aja jooksul tootmise territoriaalne ühtsus — majandusrajoon.

Nõukogude majanduslike rajoonide formeerumisprotsess on põhijoontes objektiivne protsess, mis läbib terve rea staadiume ja faase. See protsess kulgeb pidevalt, üha uute sisemiste vastuolude tekkimise teel rajooni majanduses, eriti aga tema tootmise süsteemis. Need vastuolud, mis endast kujutavad spetsiaal-seid arenguprobleeme, ongi arengut edasiviivaks jõuks. Ehk teisiti: takistuste kõrvaldamine rajooni arenguteelt on tegelikult rajooni arenguprobleemide lahendamine. Näiteks märgiti esimese viisaastaku plaanis, et Volgamaa arengut takistab energiaressursside vähesus. Niisugune olukord tähendas tegelikult teatud vastuolu tekkimist rahvamajanduse arengu vajaduste ja nende vajaduste rahuldamise võimaluste vahel. Volgamaa arengu põhiprobleemiks kujunes energiabaasi loomine kiiresti arenevale rahvamajandusele. Võimsa naftatööstuse loomine ja hiigelhüdroelektrijaamade rajamine järgmiste viisaastakute jooksul tähendas tegelikult Volgamaa arengu põhiküsimuste lahendamist. Arenguprobleemid seovad antud territooriumi ühtseks tervikuks ja ongi selletõttu olulisteks tunnusteks majanduslike rajoonide formeerumisel ja majanduslike rajoonide väljaeraldamisel. Ülaltoodust järeldub, et nõukogude majanduslik rajoneerimine on perspektiivne rajoneerimine, mis võitleb aktiivselt iga majandusrajooni uue majandusliku ilme kujundamise eest vastavalt olemasolevatele võimalustele ja maa majandusliku arengu üldriiklikule plaanile.

Rajooni ja maa vahekorra küsimuses lähtub nõukogude majandusgeograafiateadus terviku ja osa vahekorra marksistlikust käsitlusest. Majandusliku rajoneerimisega luuakse rajoonide süsteem, milles iga rajoon on teatud lülilik geograafilises tööjaotuses ja täidab kindlaid funktsioone rahvamajanduses kui tervikus. Iga rajoon on nagu elava organismi osa, mis täidab temale määratud ülesannet organismi töös. Maa ja tema rajoon, nagu tervik ja osa, arenevad lahutamatus ühtsuses. Maa kui tervik määrab rajoonide kui osade funktsioonid, rajoonide spetsiifilised funktsioonid omakorda määravad kogu maa kui terviku majandusliku tegevuse iseloomu.¹² Siit järeldub, et majanduslikud rajoonid ei saa tekkida ega eksisteerida üksinda, omaette, väljaspool vastava maa rajoonidesüsteemi. Seega majanduslik rajoneerimine, kujutades endast maa liigestamist osadeks, on vältimatult seotud rajoonidevahe-

¹² Б. Рыхловский, Об экономическом районировании стран народной демократии. Известия Академии Наук, серия географическая, № 1, 1958, lk. 147.

lise koostöö organiseerimisega. Need on õieti ühe protsessi kaks külge, sest majanduslike rajoonide formeerumisprotsess ja rajoonidevahelise majandusliku koostöö kujunemine arenevad lahutamatus ühtsuses. Vahetuse organiseerimine on majanduslike rajoonide olemise ja arengu vajalikuks tingimuseks.

Niisiis eraldatakse nõukogude majandusrajoonid maa kui terviku objektiivselt olemasolevate osadena, millele on iseloomulik rahvamajanduslike probleemide ühtsus, ja mis täidavad neile omase tootmisspetsiifika tõttu teatud kindlaid funktsioone maa geograafilises tööjaotuses.

Rajoonide süsteem seob maa mitmesuguse majandusliku tegevusega osad ühtseks tervikuks. Nõukogude majanduslikud rajoonid moodustavad vastastikku subordineeritud ja vastastikku seostatud rajoonide ühtse süsteemi.

4. Majanduslikud rajoonid objektiivses reaalsuses ja probleemi teaduslik lahendus

Kooskõlas majanduslike rajoonide formeerumise objektiivsuse printsiibiga on teatud ajamomendiks igal maal objektiivselt olemas ainult üks majanduslike rajoonide süsteem. Järelikult saab antud maa teadusliku rajoneerimise tulemuseks olla ainult üks lahendus, ainult üks majanduslike rajoonide süsteem, mis vastab objektiivsele reaalsusele. Niisuguse ainuvõimaliku rajoonidesüsteemi otsimine, avastamine ja tõestamine on majandusgeograafia teaduse üheks põhiülesandeks.

Kuid millega seletada siis asjaolu, et teaduslikus kirjanduses esineb maade majandusliku rajoneerimise mitmesuguseid variante? Näiteks eraldatakse NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni rajoneerimisega meie maal 13 majanduslikku põhirajooni, N. N. Kolossovski liigestab NSV Liidu territooriumi 26 majandusrajooniks jne.¹³ Tekib küsimus, kas siis ühed neist skeemidest on õiged ja teised ekslikud? Tegelikult iga teadlane-autor püüdleb tõe poole, käesoleval juhul majanduslike rajoonide objektiivselt eksisteeriva süsteemi avastamisele. Ühel autoril õnnestub see enam, teisel vähem, kuid tõetera peitub igas niisuguses püüdluses ja selle konkreetnes tulemuses. Teadusliku rajoneerimise tulemused otsustab see, kuivõrd õiged on metodoloogilised lähtekohad ja rakendatud meetodiline arsenal, kuivõrd on autoril õnnestunud avastada rajoonide formeerumises ja arengus valitsevaid objektiivseid seaduspärasusi ning õigesti lahti mõtestada majanduslike rajoonide sisu. Majandusliku rajoneerimise õigsuse kriteeriumiks on tegelikkuses esinevate majanduselu iseärasuste ja arengutendentside tõepärane peegeldamine.

Eeltoodust nähtub, et majanduslik rajoneerimine on küllaltki

¹³ И. И. Белоусов, О проекте экономического районирования СССР, составленном Н. Н. Колосовским. Вопросы географии, сборник № 41, 1957, lk. 29.

keerukas teaduslik probleem. Teaduslikult hästi põhjendatud tulemusteks ei piisa ühe või kahe autori püüdlustest. Majanduslik rajoneerimine haarab ju looduse ja majanduselu mitmesugused küljed. Sellepärast on vajalik, et majandusliku rajoneerimise probleemi lahendamisele suunataks kõikide asjasse puutuvate teadusharude loovad püüdlused, mis, juhindudes kompleksse majandusliku rajoneerimise metodoloogiast ja metoodikast, asetaksid kõik omapoolsed tellised majandusliku rajoneerimise suurejoonelise ehituse müüri.

Nõukogude teadusel on sellel alal väärtuslikke kogemusi GOELRO plaani ja esimese viisaastaku plaani koostamisele eelnenud laiaulatusliku teadusliku uurimistöö näol. V. I. Lenini juhtimisel tõmmati siis ühisele tööle praktikud ja õpetlased. Majandusliku rajoneerimise variandid anti siis üldrahvalikuks arutlemiseks. Just viimase asjaolu tõttu on need ajaloolised dokumendid teadusliku mõtte väärtuslikuks allikaks ka kaasajal. Selles laiaulatuslikus teaduslikus uurimistöös kristalliseerusidki marksistliku majandusliku rajoneerimise metodoloogilised alused, mis on nõukogude majandusgeograafia suurejooneliseks saavutuseks. Nõukogude majandusliku rajoneerimise teooria loojatena andsid hindamatu panuse akadeemikud I. G. Aleksandrov ja G. M. Kržižanovski, professorid N. N. Kolossovski, V. M. Tšetörkin jt. Hiljem on seda teooriat edasi arendanud mitmed teised nõukogude õpetlased.

Järgneval perioodil muutus majanduslik rajoneerimine peamiselt NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni sisemiseks asjaks. NSV Liidu majandusliku rajoneerimise küsimused lahendati peamiselt ilma nõukogude geograafiateaduse ja laiema avalikkuse osavõtuta.¹⁴ Pärast NLK Partei XXI kongressi ajaloolisi otsuseid on teaduslik uurimistöö majandusliku rajoneerimise alal aktiiviseerunud. See peegeldub nii teadusliku perioodika veergudel kui ka mitmete spetsiaalsete väljaannete ilmunumises.

5. Majanduslik rajoneerimine ja rahvamajanduse planeerimine ning juhtimine

Järgnevas püüame leida vastuse küsimusele, missugune seos valitseb majandusliku rajoneerimise ja rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise vahel.

Sotsialistliku rahvamajanduse areng on vahetult seotud tootmise ratsionaalse organiseerimisega, s. o. tootmise planeerimisega territooriumil vastavalt sotsialistliku majanduse arenguseadustele. Rahvamajanduse planeerimise võimalikkus ja paratamatus tuleneb juba sotsialistliku tootmisviisi

¹⁴ С. В. Калесник, Общий взгляд на развитие некоторых отраслей географии в СССР за годы Советской власти. Известия ВГО, вып. 5, 1957; О. А. Константинов, Советское районирование за 40 лет. Известия ВГО, вып. 5, 1957, lk. 443.

olemusest; sotsialistlik tootmine ei saa areneda stiihiliselt. Rahvamajanduse planeerimine on sotsialistliku riigi üks tähtsamaid funktsioone.

Sotsialistliku planeerimise põhiliseks meetodiks on kompleksne planeerimine rajoonide lõikes. Juba GOELRO plaanis fikseeriti rahvamajanduse ratsionaalse organiseerimise ja planeerimise alusena majanduslikult iseseisvad ühikud — rajoonid.¹⁵ Sama seisukoht leiab kinnitamist esimese viisaastaku plaanis: «Geograafiline tööjaotus, mis kapitalismi puhul areneb kui stiihiline protsess, muutub sotsialismi juures töö plaanipärase territoriaalse organiseerimise meetodiks rajoonilise spetsialiseerimisega.»¹⁶

Kompleksse planeerimise paratamatus rajoonide lõikes tuleneb asjaolust, et majanduslikud rajoonid on ühtlasi geograafilise tööjaotuse territoriaalsed lülid. Rahvamajanduse planeerimine rajoonide lõikes võimaldab ühelt poolt sügavamalt ära kasutada kohalikke ressursse ja rahvastiku tootmiskogemusi ühiskonna huvides. Teiselt poolt on planeerimine rajoonide lõikes rajoonidevahelise ratsionaalse koostöö organiseerimise ja disproportsioonide kõrvaldamise vältimatult vajalikuks eelduseks ja tingimuseks. Seega toetuvad juhtivad organid rahvamajanduse planeerimisel ja sotsialistliku geograafilise tööjaotuse organiseerimisel majanduslikule rajoneerimisele. Sotsialistliku ülesehitustöö praktika kinnitab täiesti väidet, et tootlike jõudude arengu ja geograafilise paigutuse õige planeerimine on võimalik ainult teaduslikult põhjendatud majandusliku rajoneerimise alusel. Lähtudes ühiskonna kui terviku vajadustest, on majandusliku rajoneerimise praktiliseks eesmärgiks välja eraldada niisugune rajoonide süsteem, mis kindlustaks maksimaalse potentsiaalse ühiskondliku töövõime, ja selle rakendamise korral kõrgeima ühiskondliku tootlikkuse vähima töökuluga.

Teiselt poolt mõjustab sotsialistlik riik plaaniorganite kaudu tugevasti majanduslike rajoonide formeerumist. Õige majandusliku rajoneerimise korral avatakse maa majanduslike rajoonide formeerumise objektiivne protsess ja vastavalt rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arengu seadusele suunatakse majanduslike rajoonide arengut sotsialistliku ühiskonna huvides.

Kokku võttes võib öelda, et majanduslik rajoneerimine ei paku ainult teoreetilist huvi. Selle küsimuse teaduslikult põhjendatud lahendamiseks on huvitatud kogu rahvamajanduse planeerimine ja juhtimine. Majanduslik rajoneerimine on aluseks ja eelduseks rahvamajanduse komplekssele planeerimisele, riiklike plaanide

¹⁵ Вопросы экономического районирования, Москва, 1957, lk. 5.

¹⁶ Пятилетний план народно-хозяйственного строительства СССР, том III, ч. I, Москва, 1929, lk. 9.

elluviimisele, s. o. rahvamajanduse juhtimisele. Sotsialistliku rahvamajanduse planeerimine ja juhtimine ning majanduslik rajoneerimine arenevad dialektilises ühtsuses. Majanduslik rajoneerimine on rahvamajanduse praktika jaoks eelkõige ühiskondliku töö territooriaalse organiseerimise vormiks ja meetodiks.

6. Rahvamajanduse areng ja majandusliku rajoneerimise ülesanded

Juba nõukogude võimu esimestest päevadest peale vaadati rajoneerimisele kui abinõule, mis aktiivselt mõjustab sotsialistliku tootmise ratsionaalset organiseerimist. Sellepärast peegelduvad NSV Liidu territooriumi majandusliku rajoneerimise ja sotsialistliku tootmise ratsionaalse paigutuse küsimused paljudes NLKP ja Nõukogude valitsuse ajaloolistes dokumentides. Eriti suurt tähelepanu osutati tootlike jõudude paigutuse parandamisele ja geograafilise tööjaotuse ratsionaliseerimisele NLKP XX kongressil ja XXI erakorralisel kongressil¹⁷ ning NLKP Keskkomitee veebruaripleenumil 1957 a. Tootlike jõudude kiire areng ja sellega seotud suured muutused NSV Liidu geograafilises tööjaotuses sõjajärgsel perioodil viisid paratamatult kehtiva generaalse rajoneerimise kriitilisele revideerimisele. NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee, NSV Liidu Teaduste Akadeemia vastavate instituutide ja kõrgemate õppeasutuste juhtivatest teadlastest koosnev komisjon töötab juba alates 1956. aastast NSV Liidu uue generaalse rajoneerimise projekti koostamisel. See töö ei ole veel lõpule viidud. Seni kehtiva generaalse rajoneerimise kohaselt kuulub Eesti NSV ühes Läti NSV-ga, Leedu NSV-ga ja Valgevene NSV-ga NSV Liidu Läänerajooni.

NLKP Keskkomitee veebruaripleenumil 1957 a. on eriline koht NSV Liidu majandusliku rajoneerimise ajaloos. Nimelt esitati selle pleenumi otsusega nõukogude rahvale avalikuks arutamiseks tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise edasise täiustamise abinõud ja selle alusena administratiivmajanduslike rajoonide süsteem. Viimane kehtestati seadusena NSV Liidu Ülemnõukogu seitsmenda istungjärgu poolt.

Administratiivmajanduslikud rajoonid erinevad oma funktsioonide poolest põhilistest majanduslikest rajoonidest. Põhilised majanduslikud rajoonid on ette nähtud tootmise territoriaalsete proportsioonide kindlakstegemiseks, perspektiivseks ja jooksvaks planeerimiseks, rahvamajanduse spetsialiseerimise ja kompleksse

¹⁷ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile, Tallinn 1959, lk. 35.

arengu kindlustamiseks, arvestades NSV Liidu territooriumi suurte osade majanduslikke ja looduslikke tingimusi. Administratiiv-majandusliku rajoneerimise funktsiooniks on tööstuse ja ehitustegevuse juhtimine ja planeerimine territoriaalsel printsiibil.¹⁸

NSV Liidu territoorium on liigestatud 104 administratiivmajanduslikuks rajooniks. Igal niisugusel rajoonil on oma rahvamajanduse nõukogu. Eesti NSV moodustab NSV Liidu administratiiv-majandusliku rajoneerimise süsteemi ühe lüli — iseseisva administratiiv-majandusliku rajooni. Rahvamajanduse Nõukogule on allutatud ca 80% Eesti NSV tööstusest (tööstuse kogutoodangu rahalise väärtuse järgi otsustades)¹⁹

Rahvamajanduse nõukogude loomine, tööstuse ja ehitustegevuse ümberkorraldamine territoriaalsel printsiibil on andnud suurt majanduslikku efekti. See võimaldab täielikumalt ära kasutada kohalikke looduslikke ja majanduslikke reserve, suurendada töötajate initsiatiivi ja aktiivsust, tõsta tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise operatiivsust ja ületada ametkondlikud barjäärid, mis olid tõsiseks takistuseks rahvamajanduse komplekssele arengule.

NSV Liidu territooriumi korduva rajoneerimise vajadus tuleb elust enesest ja on tingitud järgnevaist asjaoludest.

Iga väljatöötatud majanduslike rajoonide süsteem peab ellurakendamise momendil vastama ja vastabki objektiivsele tegelekkusele. Kuid juba kehtestamise momendist peale tekib majanduselu arenguga teatud diferents kehtiva rajoneerimise ja objektiivselt olemasoleva rajoonidesüsteemi vahel. Majanduselu arengut võib mõnel määral võrrelda olukorraga malelaual: nii nagu iga uue käiguga malelaual tekib uus olukord, nii ka iga uue tööstusettevõtte, raudteeliini või põllumajandusrajooni ilmumisega tekib hulk nihkeid, uusi seoseid majandusharude ja majandusrajoonide vahel, mis omakorda toob kaasa muutusi majandusrajoonides ja nende piirides. Nende nihete ja liikumiste arvestamine on paratamatult vajalik ühiskondliku tootlikkuse kasvu organiseerimise huvides. Majandusrajoonide olemasolevas süsteemis toimivate muudatuste ja kehtiva rajoneerimise korrigeerimise vajaduse väljaselgitamiseks on vajalik pidev uurimistöö. Nende parandamisvajaduste akumulereerumine viib lõpuks uue majandusliku rajoneerimise skeemi väljatöötamisele ja kehtestamisele.

Seega on majanduslik rajoneerimine oma sisult ajalooline kategooria, korduv teaduslik akt, mille tingib majanduslik paratamatus. Korduv majanduslik rajoneerimine on püüe viia mii-

¹⁸ В. М. Костенников, Экономические районы СССР, Москва, 1958, lk. 3—4.

¹⁹ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn 1958, lk. 373.

nimumini erinevus kehtiva ja objektiivselt olemasoleva majandusliku rajoneerimise vahel.

Niisiis, arvestades sotsialistliku plaanimajanduse iseloomu, on koostöö teaduse ja praktika vahel ühiskondlik-territoriaalse tööjaotuse ratsionaliseerimiseks ja ühiskondliku toototlikkuse tõstmiseks paratamatu vajadus.

NSV Liidu generaalse majandusliku rajoneerimise ja administratiiv-majandusliku rajoneerimise kõrval omab olulist kohta oblastite ja väikeste liiduvabariikide sise-majanduslik rajoneerimine. Mõned teaduslikud töötajad on arvamisel, et väikeste territooriumide puhul ei anna majanduslik rajoneerimine olulist majanduslikku efekti ja sellepärast pole selle küsimuse lahendamine rahvamajanduse arengu seisukohalt aktuaalne.

Tegelikult ei sõltu majandusliku rajoneerimise vajadus territooriumi suurusest, vaid majanduslike ja looduslike tingimuste ärakasutamise astmest, s. o. majanduse arengu tasemest. Majanduslikult vähe arenenud territooriumide puhul on tootmisharude kooslus lihtsam, nendevahelised seosed vähem välja arenenud ja majandusrajoonid seetõttu pindalalt suuremad. Diferentseerunud majanduselu korral seevastu on tootmisharude kooslus komplitseeritum, nendevahelised seosed keerulisemad ning nad ise ja nende arenguprobleemid muutuvad kiiresti nii ajas kui ruumis. See asjaolu teeb vajalikuks erinevuste kindlakstegemise rajoneerimise meetodi abil ka väikeste, kuid diferentseerunud majanduseluga territooriumidel.

Niisuguste väikeste, kuid tootlike jõudude suhteliselt kõrge arengutasemega territooriumide hulka kuulub ka Eesti NSV Rahvamajanduse areng on juba toonud ja toob iga aastaga veelgi olulisi muudatusi meie liiduvabariigi tootlike jõudude paigutusse. Meenutagem siin tööstuse kiiret arengut eriti vabariigi kirdeosas, nihkeid rahvastiku paigutuses, eriti aga urbanisatsiooniprotsessi suurt ulatust jm. Kõige sellega ühenduses on muutunud vabariigi eri osade rahvamajanduse struktuur, majandusharudevahelised seosed ja ka vabariigi eri osade vahelise geograafilise tööjaotuse iseloom. Ka looduslikud erinevused on meie liiduvabariigis küllalt suured. Nende erinevuste kompleksse arvestamise ja geograafilise tööjaotuse paremustamise eelduseks on meie vabariigi majanduslik rajoneerimine. Senised majandusliku rajoneerimise katsed on veel üksnes tööhüpoteesid.²⁰ Nende hüpoteeside tõestamine ja rajoonidevahelise tööjaotuse ratsionaliseerimise probleemid ootavad veel lõplikku lahendust.

²⁰ V Tarmisto, M. Rostovtsev, Eesti NSV Majandusgeograafiline ülevaade, Tallinn 1956, lk. 143.

С. Ныммик, К вопросу об экономическом районировании Эстонской ССР. Вестник Ленинградского Университета, № 24, серия геологии и географии, вып. 4, Ленинград, 1959.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ В ТЕОРИИ И В НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

С. Ныммик

Резюме

Как и все другие науки, экономическая география в ходе изучения своего объекта создает ряд понятий, при помощи которых обобщается материал наблюдений и строится логическая система для его мысленного охвата. Такая система дается в экономической географии экономическим районированием.

Экономическое районирование представляет собой, с одной стороны, обобщающую логическую операцию, с другой стороны — выделение на изучаемой территории реально существующих экономических районов.

Экономические районы формируются объективно в процессе географического разделения труда в соответствии с основными законами хозяйственного развития данной общественной формации. Закономерности процесса развития географического разделения труда являются закономерностями формирования экономических районов.

Основными признаками, которыми руководствуются при экономическом районировании, являются народнохозяйственная специализация, экономическое тяготение в направлении к центру района и проблемы развития, связывающие все части района в одно единое целое. Совместно с формированием экономических районов идет процесс образования и развития межрайонных экономических связей.

Экономическое районирование является основой и предпосылкой комплексного планирования народного хозяйства в территориальном разрезе, а, значит, и для осуществления этих планов, и для конкретного руководства народным хозяйством. Таким образом, экономическое районирование является для народнохозяйственной практики формой и методом территориальной организации общественного труда.

Развитие народного хозяйства обуславливает непрерывные сдвиги в территориальной организации хозяйственной жизни, меняет пропорции в структуре хозяйства и вызывает возникновение новых межотраслевых экономических связей. Все это приводит к изменению самого облика и границ экономических районов. В целях повышения производительности общественного труда необходимо непрерывное наблюдение за изменениями, которые происходят в системе экономических районов, и научная обработка полученных данных. Таким образом, экономическое районирование данной территории является исторической категорией, изменяющейся во времени. Целью всякого пересмотра системы экономических районов является сведение к минимуму разрывов между научной схемой и действительностью.

DIE ÖKONOMISCHE RAYONIERUNG IN DER THEORIE UND IN DER VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN PRAXIS

S. Nõmmik

Zusammenfassung

Ähnlich wie alle anderen Wissenschaften, bildet die Wirtschaftsgeographie im Gange der Erforschung ihres Objektes eine Reihe von Begriffen, mit deren Hilfe das Beobachtungsmaterial verallgemeinert und ein logisches System zur gedanklichen Nachbildung des Beobachteten aufgebaut wird. Ein solches System ist in der Wirtschaftsgeographie durch die ökonomische Rayonierung gegeben. Die ökonomische Rayonierung ist einerseits eine verallgemeinernde logische Operation, andererseits gibt sie uns die Gliederung des Territoriums in tatsächlich existierende Wirtschaftsgebiete.

Die ökonomischen Rayons bilden sich im Prozesse der geographischen Arbeitsteilung im Einklang mit den Entwicklungsgesetzen der gegebenen gesellschaftlichen Formation. Die Gesetzmässigkeiten, nach denen sich die geographische Arbeitsteilung entwickelt, sind zugleich bestimmend für die Ausbildung der Wirtschaftsgebiete.

Als grundsätzliche Kriterien für die ökonomische Rayonierung gelten die volkswirtschaftliche Spezialisierung, die wirtschaftliche Gravitation zum Zentrum des Gebietes, besonders aber die Entwicklungsprobleme, durch die alle Teile des Wirtschaftsgebietes zu einem einheitlichen Ganzen zusammengefasst werden.

Die ökonomische Rayonierung ist die Voraussetzung für die komplexe Planung der Volkswirtschaft des Territoriums. Sie bildet aber zugleich auch die Grundlage für die Realisierung dieser Pläne und für die konkrete Leitung der Volkswirtschaft.

Die Entwicklung der Volkswirtschaft bedingt stetig vorsichgehende Verschiebungen in der räumlichen Verteilung des Wirtschaftslebens, ändert die Proportionen in der Struktur der Wirtschaft und gebiert immer neue Verknüpfungen zwischen den verschiedenen Wirtschaftsgliedern. Dies alles ändert den Charakter der Grenzen der ökonomischen Rayons. Die Zielsetzung der Steigerung der Produktivität der gesellschaftlichen Arbeit macht es zur unumgänglichen Notwendigkeit, die vorsichgehenden Änderungen im System der Wirtschaftsgebiete stetig im Auge zu behalten und das faktische Material fortlaufend wissenschaftlich durchzuarbeiten. Wie ersichtlich, ändert sich das Schema der ökonomischen Rayonierung mit der Zeit und ist somit eine historische Kategorie. Das Ziel einer jeweiligen ökonomischen Rayonierung kann in der Aufgabe gesehen werden, die Diskrepanz zwischen dem wissenschaftlichen Schema der ökonomischen Rayons und der Wirklichkeit auf ein Minimum herabzudrücken.